

הכנסת קורסת

בעקבות בחירות 1999 הסתמן קונצנזוס בדעת הקהל ולפיו התוצאות מאיימות לערער את הדמוקרטיה הישראלית. עליית כוחן של מפלגות כמו ש"ס וישראל ביתנו, התוקפות תדיר את מערכות המשפט ואכיפת החוק במדינה, תוארה כסכנה ממשית לערכים ולמוסדות המהווים את יסודות המשטר הדמוקרטי.

ברם, הבעיה האמיתית, שעלייתן של מפלגות אלה היא רק תוצר אחד שלה, טמונה בחיסול תפקידן של המפלגות בישראל כמי שנאבקות על לבה של המדינה כולה, ועל הזכות למשול בה. כלומר, הסכנה האמיתית אינה בכך שתנועת ש"ס קיבלה שבעה-עשר מנדטים, אלא בכך שהכוח השלטוני הגדול והמנצח בבחירות, 'ישראל אחת' המאגדת את העבודה, גשר ומימד, ומסתייעת בניצחוננו הסוחף של אהוד ברק, קיבלה עשרים ושישה מנדטים בלבד.

היום אין עוד בישראל מפלגות גדולות. יש מפלגות בינוניות שלהן 17-26 מנדטים (ישראל אחת, הליכוד, ש"ס), יש מפלגות בינוניות-קטנות שלהן 5-10 מנדטים (מרצ, ישראל בעלייה, המרכז, שינוי, יהדות התורה והרשימה הערבית המאוחדת), ויש מפלגות קטנות, שלהן עד 4 מנדטים (ישראל ביתנו, האיחוד הלאומי, חדש, עם אחד, בל"ד). ישראל אחת והליכוד נוהגות כאילו היו מפלגות גדולות, אך במוקדם או במאוחר תטפח המציאות על פניהן, מציאות שנוצרה מן השילוב של שיטת בחירות כושלת עם דלות המחשבה הפוליטית בישראל – שילוב המביא להתמוטטות מתמשכת של המערכת המפלגתית במדינת ישראל.

שיטת הבחירות הנוכחית נולדה מתוך שיתוף פעולה בין אקדמאים ופעילי ציבור קצרי רואי שהתאגדו במסגרת תנועת 'חוקה לישראל' וארגונים דומים, ובין פוליטיקאים כמו יצחק רבין ובנימין נתניהו, שהבחינו בתועלת שיוכלו להפיק מן השיטה החדשה, אך לא הבחינו בתוצאותיה המזיקות לפוליטיקה הלאומית בטווח הארוך. אחרים הבחינו כבר בתחילת הדרך שהבחירה הישירה של ראש הממשלה תוביל להחלשה דרמטית של הכנסת. הם התריעו על כך שהשיטה החדשה תיצור במדינה מצב זהה לזה שנוצר בשלטון המקומי עם הנהגת אותה השיטה: ראש עירייה בעל סמכויות בלתי-מרוסנות ובית מחוקקים מקומי חלש, המפוצל לרסיסי מפלגות וסיעות. אפילו בין תומכי הבחירה הישירה עלתה הצעה לחיזוק הכנסת במקביל לחיזוקו של ראש הממשלה – בחירה ישירה של חברי הכנסת (או לפחות חלקם) בשיטה אזורית. ברם, כאשר הסתבר כי שינוי שיטת הבחירות לכנסת דורש תהליך קשה וממושך, לעומת הבחירה הישירה של ראש הממשלה, שפשטנותה זיכתה אותה בפופולריות סוחפת, ניצח הפופוליזם בקלות, והבחירה הישירה נחקקה, ללא בלמים או איזונים.

פיצול ההצבעה בשיטה החדשה יצר גם פיצול בתודעה. בפתק לראשות הממשלה, משקיט הבוחר את מצפונו הממלכתי, בכך שהוא מבטא את רצונו בכל הנוגע לשאלה מי צריך לזכות באחריות על ניהול המדינה. בפתק למפלגה, אם כן, הוא כבר חש רשאי לדאוג לארבע אמותיו העדתיות, הרעיוניות או האישיות. התוצאה היא שהמפלגות הגדולות, המבוססות על גישה ממלכתית ועל עניינים כלל-ישראליים (כגון התהליך המדיני, המדיניות הכלכלית וכדומה), איבדו כמחצית מבחוריהן מאז הפעלת השיטה החדשה. ב-1992, הבחירות האחרונות תחת השיטה הקודמת, זכתה המפלגה הגדולה בכנסת, העבודה, ב-44 מנדטים, ואילו הליכוד קיבל 40. בשנת 1996, תחת השיטה החדשה, זכתה הסיעה שאיגדה את הליכוד, גשר וצומת ב-32 מנדטים בלבד, ואילו מפלגת העבודה זכתה ב-34. ובבחירות השניות על פי שיטה זו, זכתה הסיעה הגדולה ביותר, כאמור, ב-26 מנדטים, ויחד עם הליכוד השיגו השתיים 45 מנדטים – תוצאה דומה לזו שקיבלה מפלגת העבודה לבדה רק שבע שנים לפני כן.

המספרים הללו מבטאים התפוררות של הפוליטיקה כבחירה בין שתי חלופות עיקריות המבקשות לזכות בשלטון ולהנהיג את המדינה על פי השקפת עולמן. במקום זאת היא הופכת למשחק של אינספור קבוצות ותת-קבוצות הפועלות לקידום אינטרסים כיתתיים, מקומיים, לא פעם אישיים. השיטה החדשה מציבה

בפני כל ראש ממשלה מציאות פוליטית הדורשת ממנו להתייחס אל המפלגות המיוצגות בכנסת בעיקר כסחורות המוצעות למרבה במחיר. כך, למשל, היינו עדים להרכבת אותה "ממשלה רחבה" שרצה אהוד ברק – ממשלה שקווי היסוד שלה כה מעורפלים, וכה נטולי תפישת עולם מאחדת, שמפלגות סותרות מבחינה אידיאולוגית כגון מרצ, ש"ס, ישראל בעלייה והמפד"ל יושבות בה יחד בנוחות. יתר על כן, לממשלה הזאת אין אופוזיציה אפקטיבית, אלא כמה סיעות המפוצלות ומנוגדות בהשקפת עולמן, שכמעט כולן מועמדות להצטרפות או לתמיכה עתידית בממשלה. דבר זה קורה בעיקר משום שלכל אורך הדרך החזיק ברק בקלפי מיקוח רבים וכבדי משקל, וביכולת להקים כמעט כל קואליציה שירצה, בעוד שהמפלגות הבינו שהן נטולות כוח מיקוח של ממש. עד הרגע האחרון אי־אפשר היה לחזות אם יצטרפו ש"ס, יהדות התורה, מרצ והמרכז אם לא, ואם הליכוד ושינוי יצטרפו אף הן. ואולם, הסתבר כי המפלגה החלשה ביותר במשא ומתן הייתה ישראל אחת עצמה, שראשיה לא יכלו להבטיח לעצמם תפקידים בכירים בממשלת ברק, ומצאו את עצמם תלויים לחלוטין בחסדי האיש שכמעט אינו תלוי בהם כלל. מסתבר שבמקרה הטוב, מביאה שיטה זו לאבדן כל משקל ערכי או אידיאולוגי שיש לפוליטיקה, ולהפיכתה לכלי ריק. ובמקרה הרע, מדובר בנטרול תפקידה הדמוקרטי של הכנסת, והפיכתה לחותמת גומי בלבד.

כל הבעיות הללו הן במידה לא מבוטלת תוצר של שיטת בחירות כושלת, אך אין לתלות בה את כל האשם. שיטת בחירות היא כלי הניתן להכוונה ואיזון על ידי תודעה פוליטית ממלכתית, שבה הציבור הרחב רואה את הפוליטיקה בעיקר כעיסוק בעניין הכללי, ולא בזה הסיעתי או האישי. ישראל של היום חסרה תודעה זו, אך לא תמיד היה הדבר כך. במהלך העשורים הראשונים למדינה תפקדה המערכת הפוליטית הישראלית באופן ראוי, בתנאים קשים ביותר, קודם כל בשל הרמה הגבוהה של התודעה הפוליטית הממלכתית שלה. תודעה זו דרשה דיון בנושאים לגופם, ודחתה – אולי אפילו באופן קיצוני מדי – סקטוריאליזציה בפוליטיקה. מפלגות סקטוריאליות כמו תמ"כשלו, וכמעט כל המפלגות, גדולות כקטנות, עשו שימוש ברטוריקה פוליטית הנוגעת לכלל, ולא לקבוצה או לפרטים. מפלגות שמאל כמפ"ם ואחדות העבודה טענו שהשלטון במדינה צריך להיות סוציאליסטי יותר, מפא"י הציעה קו פוליטי מרכזי, ואילו גח"ל ואחר כך הליכוד הציגו אלטרנטיבה ליברלית וניצית לשלטון מפא"י. אפילו מפלגות דתיות, כמו

המפד"ל תחילה ואגודת ישראל אחר כך, שלמעשה קידמו בעיקר אינטרסים סקטוריאליים, עשו שימוש במונחים של טובת הכלל – למשל, הצגת ה"סטטוס קוו" כנוגע לאופייה היהודי של המדינה, ולא כאינטרס של הציבור הדתי בלבד. ודאי היה גם בעבר לאינטרסים כיתתיים ולשיקולים אישיים משקל גדול מאוד, אך לא על אלה נסבה המערכת הפוליטית. המאבק הפוליטי נסב בעיקרו על שאיפה של מפלגות או גושי מפלגות להנהיג את המדינה על פי השקפת עולמן. עד אמצע שנות השמונים שיטה זו פעלה טוב למדי, בעיקר משום שהבוחרים הביאו פעם אחר פעם להכרעה ברורה לטובת מפלגה גדולה שסביבה נוצרה קואליציה שלטונית. עם השנים נעשתה החלוקה הגושית מאוזנת יותר והתוצאה הייתה כינון ממשלות אחדות ב־1984 ו־1988, אחרי שהשיטה היחסית לא העלתה מנצח ברור בבחירות. למעשה, בבחירות אלה גמלו המצביעים בעין יפה למפלגות ולפוליטיקאים שהצהירו, עוד לפני יום ההצבעה, כי לאחריו ילכו לממשלת אחדות. הנכונות של המפלגות הגדולות לחבור לממשלת אחדות, לא כפתרון לעת חירום, אלא כמצב קבוע, הייתה סימן מבשר רעות לשקיעה משמעותית של התודעה הפוליטית, והולידה את הניסיון למצוא פתרונות מבניים לבעיותיה של הדמוקרטיה הישראלית. אך התרופה למצב זה – שיטת הבחירות החדשה – הייתה גרועה מהמחלה.

הטעות היסודית של מהנדסי שיטת הבחירות הייתה שהם לא השכילו להבין כי שיטה פוליטית אינה יכולה להוות תחליף לתודעה פוליטית. בבריטניה, למשל, שיטת הבחירות האזורית מעניקה יציבות בעיקר משום שיש בה תודעה פוליטית ממלכתית מבוססת. בקנדה, עם אותה שיטה, המדינה מאיימת להתפורר בשל פיצולה של התודעה הפוליטית: מפלגה אחת מייצגת את האינטרסים של תושבי קוויבק שואפי העצמאות, ומפלגה שנייה את אלה של אנשי המערב המתנגדים לממשל המרכזי, וכן הלאה. אשר לשיטת הבחירות היחסית, למרות מגרעותיה היא הרי פעלה לא רע בישראל במשך שנים רבות, ובגרמניה שיטת בחירות שהיא בעיקרה יחסית, מעניקה יציבות ודמוקרטיה כבר יותר מחמישים שנה. פשיטת הרגל של התודעה הפוליטית בישראל, ושל המפלגות הממלכתיות שאמורות לייצג אותה, משאירה ריק במרכז הזירה הפוליטית, אשר מתמלא על ידי אלו המציעים תודעה פוליטית מפולגת ומפוררת. מצד אחד, ישנן מפלגות כמו ש"ס, יהדות התורה, עם אחד וישראל בעלייה – שצברו יחד 30 מנדטים – אשר מעמידות בראש מאבקן את קידום האינטרסים של מגזר אחד או קבוצה אחת. מצד שני יש מפלגות כמו שינוי וישראל ביתנו שזכו ב־10 מנדטים על רקע

מסע בחירות שהתבסס על התקפה מכוונת נגד קבוצה אחרת, שלפי דעתן שולטת יתר על המידה על עניינים היקרים להן. מצד שלישי, ניתן למנות 10 מנדטים של המפלגות הערביות, שבין קומוניזם ללאומנות ערבית, השוללות מן היסוד את ישראל כמדינה יהודית. נמצא שיש בכנסת הנוכחית 50 חברי כנסת, המייצגים יותר מארבעים אחוז מקולות הבוחרים, אשר מנותקים במישור העקרוני מעיצוב דמותה של מדינת ישראל ברמה הממלכתית. מנגד, קיבלה ה"ציונות" החלולה שהציעו מפלגותיהם של ברק ונתניהו 45 מנדטים בלבד. המפלגות הנותרות היו מושכות עוד פחות, והשיגו תוצאות בהתאם.

כך, אם כן, מצטיירת הדמוקרטיה הישראלית בפתיחת היובל השני שלה: מדינה שבה חלקים גדולים מן הציבור מצהירים על התנערותם מסדר היום הלאומי לטובת העניין הסקטוריאלי, ומנגד מי שאמור להגן על הסדר הקיים – דהיינו המפלגות המציגות את עצמן כמועמדות ראויות להנהיג את המדינה – משמיעות קול רפה, אינן מסוגלות לנסח מצע פוליטי מושך, ואנשיהן נראים כמי שאינם מאמינים אפילו לעצמם.

על מנת להפיח מחדש חיים בפוליטיקה הישראלית, נדרש מאמץ משולב: מאמץ של הרוח הפוליטית, שרק על ידיו ניתן להשיב את האידיאלים הלאומיים למרכז השיח הפוליטי; ומאמץ של הגוף הפוליטי, כלומר, נטישת השיטה האלקטורלית הקיימת לטובת שיטה שתשיב הן את הכבוד והן את הסמכות לכנסת.

אופיר העברי, בשם העורכים
אלול התשנ"ט / אוגוסט 1999